

osakonnas Krakowis hoitavad kogud on katalogiseeritud järgmiselt: 1512, 1555, 1575, 1596, 1610 (Sadecki rajoon); 1556, 1563, 1586, 1597 (Šlaski rajoon); 1627, 1647, 1673, 1674 (Żywiecki rajoon). (Autori märkus)

UDMURTIDE PAGANLIKUD OHVRITOOMISVIISID

Aado Lintrop. Eesti, Tartu

Käesoleva ülevaate aluseks on 1988. ja 1989. aastal Tatari Vabariigi Agrōzi rajoonis Varklet-Bodja külas nähtud kevadiste põllutööde lõppu tähistavad palvus- ja ohvritoomispuhad, mida seal tänapäeval tuntakse ühise nimetuse *geršōd* all. Pühade koosseisus on seitse erinevat palvust ja kaks surnutele ohverdamist. Koos erinevaist põhjustest tingitud pausidega venivad pühad tavaliselt paari nädala pikkuseks. Tänapäeval ei peeta palvusi vaid surnute mälestamisel. Perekondlikku palvust *vōs' n'erge* juhib pereisa või tema puudumise korral vanim meessoost perekonnaliige. Ülejäänud palvused-ohvritoomis viiakse läbi spetsiaalsete ohvrilappide *vōs'as'* poolt. Vanasti määratud ohvrilapid tark *tuno*, tänapäeval täiendatakse nende ridu valimise teel. Ka maride kohta on teateid kultuseteenriks saamise mõlemast viisist.¹

Iga palvuse viib läbi eri ohvrilapp koos abilistega. Ohvrilapp palub kaetud peaga (teistel meestel on palvetamise ajal pead paljastatud), näoga lõuna suunas, käes nõu ohvritoiduga. Selline palvetamise viis on udmurtidel olnud üldine.² Palvetamise suuna kohta on erinevaid andmeid: Georgi ja Pallas on nimetanud läänt, Müller ja Buch ida, Bogajevski läänt, Potanin ida, lõunat ja läänt sõltuvalt palve adressaadist.³ Harva oletab, et komme paluda näoga lõuna suunas on üle võetud tatarlastelt, kuna algselt olevat jumalusi palutud näoga itta ning surnuid näoga läände.⁴ Üldiselt on Põhja-Euraasia, eriti aga Põhja-Siberi rahvastel lääne- ja põhjakaar olnud seotud allilma või surnute maaga, ida- ja lõunakaar aga ülailma ja jumaluste asupaigaga.

Palutakse peamiselt püsti, mehed ohvrilappi selja taga, naised veidi eemal eraldi. *Jōbōrtton*-palvuse viimased palved ja kõik *aktaš*-palvuse palved toimuvad põlvili, aeg-ajalt maani kummardades. Sellest tuleneb ilmselt ka palvuse nimetus (*jōbōrtton* - udm kummardamine). Palvete improviseerimise traditsioon on nüüdseks katkenud, seetõttu ei loe ükski ohvrilapp palvet kuuldavalt. Teatakse vaid, et pöördutakse taevajumala *Inmari*, maahaldja *mu-kōltšini* ja

sugukonna kaitsehaldja *voršudi* poole. Palutakse head viljasaaki ja selleks vajalikke tingimusi, eriti vihma. Ka varasemad teated kinnitavad, et maahaldjalt on eelkõige palutud rikkalikku viljasaaki, taevajumalalt aga lisaks muule ka vihma.⁵ Vereštšagin kirjutab, et Glazovi maakonnas olnud ohvripapil palumise ajal vasakus käes nuluoks.⁶ Puuksad on üldse olnud sellistel ohvritoomistel kasutusel. Nii on palvekoja *kuala* ohvriiulil alati olnud oksad, ka neis paigus, kus sugukonna kaitsehaldjale pühendatud ohvrivakk enam polnud säilinud. Ka ohvrihiies *lud* kaeti laud enne palvust värskete okstega. Ida-udmurdid püstitasid hiies tuleaseme kohale oksast põikpuu, mille ladvapoolne ots jäeti laasimata. Põikpuu tüvepoolne ots pidi osutama palumisega samas suunas.⁷ Ka Ufaa kubermangu Birski maakonna marid püstitasid hiies tuleaseme kohale sarnase põikpuu ja asetasid ohvritoidud mahalaotatud okstele.⁸

On teada, et saamid asetasid oma jumalakujude alla suvel kase-, talvel kuu-seoksi.⁹ Varklet-Bodjas laotatakse ohvritoitude alla maapinnale kaseoksi, kaseoksad pannakse ka lauale ja ohvriiuleile ning maahaldjale kaevatud ohvriauku. Viiel tähtsamal palvuspäeval püstitatakse tuleaseme kohale juba kirjeldatud viisil põikpuu ning läbi kaseokste kallatakse ohvriloomale vett selga. Kuigi palutakse korraga mitut jumalust, ohverdatakse vähemalt taevajumalale ja maahaldjale eraldi. Tänapäeval ohverdatakse *Inmarile* valge või heledat karva lammast (jäär), maahaldjale must jää. Ka vanasti on taevajumalale heledat karva ja maahaldjale tumedat karva loomi ohverdatud.¹⁰ Maridki on pidanud parimaks ohvriks taevajumalale valget varssa ja maa-emale musta lehma.¹¹

Seda, kas ohvriloom jumalatele meelepärane on, proovitakse Varklet-Bodjas järgmiselt: ohvripapp valab loomale läbi kaseokste vett selga ja heaks märgiks loetakse, kui loom sellele reageerib. Teateid analoogilisest veeproovist on mitmeid.¹² Ka marid proovisid ohvrilooma kõlblikkust veega, lugedes sinna juurde vastavasisulisi palveid.¹³

Palvusel *tšun'õ sermet vös'an* (varsa ratsmete palvus) ohverdatakse Varklet-Bodjas lisaks lambale kaks hane. Hanedest kui ohverdatud hobuse ratsmetest teel taevajumala juurde kirjutab Potanin. Huvitav on Ostrovski teade lüügepaarist, kes pärast hiiepalvust jõe äärde sõidutati ja vabaks lasti.¹⁴

Pervuhhin teadis ütelda, et kui loom veeproovile ei reageerinud, tuli lisaks ohverdada part või hani.¹⁵ Et Varklet-Bodjas varem varssu või hobuseid on ohverdatud, seda tunnistavad palvuste nimetused (lisaks mainitule veel *tšun'õ vös'an* - varsa palvus). Maridki on hobuseid ohverdanud.¹⁶ Georgi nimetab Permi kubermangus elanud manside ohvriloomade hulgas esimesena hobust,¹⁷ ka Munkacsi järgi lugesid mansid jumalatele eriti meelepäraseks ohvriks valget hobust. Esivanematele ja surnud sugulastele murtakse küla taga puu alla maha palasid leivast ja munast ning kallatakse sinna juurde veidi puskarit. Toidu murdmist surnutele on kirjeldanud mitmed autorid.¹⁸ Peamiselt toimetati seda

rituaali siiski kodus, kus toitu pudistati kas ahju kõrval või lävepaku juures olevasse nõusse.

Kõigil palvustel peale perekondliku palvuse, maahaldja palvuse ja surnutele ohverdamise sooritatakse nn kergitusohver *võle mõtšon* (ülespanemine), st ohvritoitude asetamine puukste vahele, kännule või väikesele riiulile-altarile palvuse ajaks. Selleks kasutatakse leiba, pannkooke, ohvrilooma või -linnu liha (ka mitut toitu korraga). Vanasti keedeti kergitusohvriks määratud liha eraldi katlas. Selleks võeti Behterevi järgi ohvrilooma kõrvad, süda, kopsud, sooled, Buchi järgi süda, kopsud ja maks, Harva järgi pea, süda, kael, parempoolne abatükk ja sama poole kolm ribi. Seda liha ei tohtinud anda naistele, seda võisid süüa vaid ohvripapid ja kõige auväärsemad mehed. Ka Varklet-Bodjas söövad kergitusohvri toite vaid ohvripapid ja kõige vanemad külamehed. Sarnane ohvritoomise viis oli varem kasutusel palvekojas *kuala*, ohvrilooma *lud*, külade ühistel palvustel *bulda* jne.¹⁹ Koos kergitusohvriga esines kõikjal ka tulle ohverdamine (*tõlas'kon*). Kuigi on üksikuid teateid selle kohta, et vanasti jäetud kergitusohvri toidud puutumatul ohvritoomispaika,²⁰ on üldisem olnud nende tulleohverdamise komme. Juba Müller mainib, et enne, kui udmurdid asusid ohvritoite sööma, viskasid nad tulle palasid ohvrilooma kõrvadest, silmadest, jalgadest, südamest ja sooltest. Georgi teate kohaselt ohverdati tulle ka pannkooke, mett ja jooki. Jelabužski kirjutab, et palvekojas ohverdati osa toidust tulle, osa pandi ohvriüülile.²¹ Varklet-Bodjas ohverdatakse tulle lisaks kergitusohvriks kasutatud toitule veel ohvrilooma verd ja lihakeedu leent. Ka marid on tundnud samasuguseid ohvritoomise viise. Harva kirjeldab 1913. aastal nähtud mitme küla ühispalvust *mer-küsö* Ufaa kubermangu Birski maakonnas Tšerlaki hiies, kus muist ohvrilooma liha keedeti eraldi katlas (nn *süwö*-liha). Pärast liha valmimist asetati osa palu sellest katlast ohvripuu alla vakka, osa ohverdati tulle - jumalatele ja tule-emale. Igast elundist aeti tükk ka vardasse, mis pisteti ohvripuu külge ohvriöö vahele.²² Aminoff on arvanud, et tulle ohverdamine on udmurtidel laenatud komme, seda seisukohta toetas ka Harva. Siiski tuleks siin arvesse võtta tule suurt tähtsust kõigil Põhja-Euraasia rahvastel. Näiteks obiugrilastel ja samojeedidel on tuli, eriti tuli kajas, olnud omamoodi ühendusteks taeva, inimeste maa ja allilma vahel. Kui tuli praksus, arvati selle kaudu surnuid kõnelevat, keda siis rasvatükkide tulle heitmisega pidi lepitama. Tulel ja tuleasemel on olnud tähtis osa haiguste ravimisel ja šamaani rännakutel üla- ja allilma.

Maahaldjale ohverdatakse Varklet-Bodjas spetsiaalselt selleks kaevatud auku *mu-kõltšin gu* (maahaldja auk) leiba, ohvrilooma verd, lihakeeduleent ja ohvrilooma luud. Tuleb rõhutada, et maahaldja palvusel ei ohverdatud tulle ega sooritatud kergitusohvrit. Et maahaldjale varemgi samal viisil on ohverdatud, sellest kirjutavad mitmed autorid.²³ Ka marid on maa-emale ohverdatud looma

luud maha matnud.²⁴ Pärast palvuse lõppu kaetakse ohvriauk mulla ja palgijup-
pidega, et loomad ei pääseks seda lahti kraapima.

Nagu eri allikate võrdlemisel selgub, on palvused eri palvuspaikades olnud
vormilt üsna sarnased. Et Varklet-Bodjas on sugukonna palvekoda *bōdd'z'ōm*
kuala ja ohvrihiis *lud* maha jäetud, on *geršōd* kujunenud keskseks paganlikku
päritolu pühaks külas. Võib arvata, et *geršōd*-pühad on mingil määral kujunenud
hääbunud *kuala*- ja hiiepavuste asendajaiks. Näiteks võib pühade üht
koostisosa *aktaš*-palvust (tatari - *valge kivi*, udmurdi - *kuri vaim*) pidada
hiiehaldjale *lud kuz'o* või *keremet* (hiiehaldjas, kuri vaim) pühendatud palvuste
jätkuks. Selle oletuse kasuks räägib asjaolu, et *aktaši* on otsesõnu *keremetiks*
nimetatud.²⁵

Tõenäoliselt on *geršōd*-pühad meie päevini säilinud nii hästi just seetõttu,
et nad on kujunenud omamoodi paganlike palvus- ja ohvritoomisrituaalide
kontsentraadiks.

Kirjandus

1. Holmberg, U. Tšheremissien uskonto. Porvoo, 1914.
2. Potanin, G. U votjakov Jelabužskogo ujezda. In: IOAIE. III. Kazan, 1884; Bogajevski, P. Otšerk bōta Sarapulskih votjakov. In: Sbornik materialov po etnografii izdavajemōi pri Daškovskom etnografitšeskom muzeje. Vōp 3. Moskva, 1888; Holmberg, U. Permalaisten uskonto. Porvoo, 1914.
3. Georgi, J. G. Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs, ihren Lebensart, Religion, Gebrauche, Wohnungen und übrigen Merkwürdigkeiten. S-Peterburg, 1776-1780; Pallas, P. Putešestvije po raznōm provintsijam Rossiiskogo gosudarstva. S-Peterburg, 1788; Miller, G. Opisanije živuštših v Kazanskoi gubernii jazōtšeskih narodov, jako to tšeremis, tšuvaš i votjakov. S-Peterburg, 1791; Buch, M. Die Votjaken. In: Acta Soc. Scient. Fenn. XII. Helsinki, 1883; Potanin, G. U votjakov Jelabužskogo ujezda. In: IOAIE. III. Kazan, 1884; Bogajevski, P. Otšerk bōta Sarapulskih votjakov. In: Sbornik materialov po etnografii izdavajemōi pri Daškovskom etnografitšeskom muzeje. Vōp 3. Moskva, 1888.
4. Holmberg, U. Permalaisten uskonto. Porvoo, 1914.
5. Potanin, G. U votjakov Jelabužskogo ujezda. In: IOAIE. III. Kazan, 1884; Vereštšagin, G. Votjaki Sosnovskogo kraja. In: ERGO po otd. etnografii. XIV, vōp 2. S-Peterburg, 1885; Holmberg, U. Permalaisten uskonto. Porvoo, 1914.
6. Vereštšagin, G. Votjaki Sosnovskogo kraja. In: ERGO po otd. etnografii. XIV, vōp 2. S-Peterburg, 1885.
7. Vt viide 2, Harva.
8. Vt viide 1, Harva.
9. Vt viide 2, Harva.
10. Vt viide 5, Potanin; viide 2, Harva jt.
11. Vt viide 1, Harva.

12. Ostrovski, D. Votjaki Kazanskoi gubernii. In: TOJ. IV, nr 1. Kazan, 1874; Behterev V. Votjaki. In: Vestnik Jevropõ. 1880, nr 8-9; vt viide 2, Bogajevski; Pervuhhin, N. Eskizõ predanii i böta inorodtsev Glazovskogo ujezda. 1-5. Vjatka, 1888-1890.
13. Vt viide 1, Harva.
14. Vt viide 12, Ostrovski.
15. Vt viide 12, Pervuhhin.
16. Vt viide 1, Harva.
17. Vt viide 3, Georgi.
18. Vt viide 2, Potanin ja Bogajevski; viide 12, Pervuhhin; Gavrilov, B. Poverja, obrjadõ i obõtšai votjakov Mamalõšskogo ujezda, Urjas-utšinskogo prihoda. In: Trudõ tšetvjortogo Arheologitšeskogo sjezda v Rossii. II. Kazan, 1891 jt.
19. Rõtškov, N. Žurnal ili dnevnõje zapiski putešestvija kapitana Rõtškova po raznõm provintsijam Rossiiskogo gosudarstva v 1769-1770 godu. S-Peterburg, 1770; vt viide 3, Georgi ja Buch; viide 2, Potanin; viide 2, Harva; Jelabužski, M. Bogi nekreštšennõh votjakov Jelabužskogo ujezda. In: Vjatskije Jeparhialnõje Vedomosti. 1894, nr 13.
20. Vt viide 2, Harva.
21. Vt viide 19, Jelabužski.
22. Vt viide 1, Harva.
23. Vt viide 12, Behterev; viide 2, Potanin; viide 5, Vereštšagin; viide 18, Gavrilov; viide 2, Harva.
24. Vt viide 1, Harva.
25. Vt viide 2, Potanin.

MÕNEDE TÜPOLOOGILISELT SEOTUD SOOME-UGRI JA SLAAVI TEONÜÜMIDE AJALUGU JA SEMANTIKA

Aleksandr Lipatov. Mari, Joškar-Ola

Paganlus ja maailmareligioonid (kristlus, islam, budism) ei ilmunud maailma valmis kujul nagu Minerva Jupiteri peast, vaid on inimkonna pika arengu tulemus. Sealjuures “religioossete ettekujutuste areng ei toimunud nende täieliku väljavahetamise teel, vaid uus lisandus allesjäävale vanale”.¹ Paganluse juured ulatuvad aastatuhandete sügavusse, ometi säilis see peaaegu XIX sajandi lõpuni.

Paganlike rahvaste religioonide vaatlusel selgub, et tegemist on hõimupanteonide mosaiigiga. Isegi sugulasrahvastel, näiteks soomeugrilastel, on igal etnilisel grupil oma jumalad. Loetlegem peajumalaid: komidel on valguse ja headuse jumal *Jen*, pimeduse ja kurjuse jumal *Omel*, mordvalastel vastavalt